

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ НЕРІВНОСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ: МІЖНАРОДНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ STRATEGIC DIRECTIONS FOR OVERCOMING INEQUALITY OF HUMAN DEVELOPMENT: INTERNATIONAL AND REGIONAL ANALYSIS

УДК 330.59

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-2>

Бервено О.В.

д.е.н., доцент,
професор кафедри економічної теорії
та міжнародної економіки
Харківський національний університет
міського господарства
імені О.М. Бекетова

Броницький О.М.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та підприємництва
Харківський інститут
міжрегіональної академії управління
персоналом

Berveno Oksana

O.M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv

Bronitsky Alexander

Kharkiv Institute of Interregional Academy
of Personnel Management

У статті проведено аналіз причин та наслідків нерівності людського розвитку на макро- та мезорівнях, визначено стратегічні напрями вирівнювання диспропорцій людського розвитку шляхом інституційної модернізації. Нерівність є однією з актуальніших глобальних проблем, яка зберігає свою актуальність як на макроекономічному, так і на регіональному рівнях. Всі форми нерівності впливають на формування розбіжностей у людському розвитку. Проаналізовано національні та регіональні аспекти формування людських ресурсів та забезпечення умов якісного людського розвитку. Показано основні інституційні фактори й можливості забезпечення ефективності людського розвитку та вирівнювання його нерівномірності за регіонами України. Запропоновано використання для оцінювання ефективності управлінської діяльності на державному та регіональному рівнях інформації щодо наявності прогалів і розривів рівнів людського розвитку на національному рівні та за регіонами.

Ключові слова: нерівність, людські ресурси, нерівність людського розвитку, компаративний аналіз, регіональні відмінності, державна політика.

В статті проведено аналіз причин та наслідків нерівності людського розвитку на макро- та мезорівнях, визначено стратегічні напрями вирівнювання диспропорцій людського розвитку шляхом інституційної модернізації. Нерівність є однією з актуальніших глобальних проблем, яка зберігає свою актуальність як на макроекономічному, так і на регіональному рівнях. Всі форми нерівності впливають на формування розбіжностей у людському розвитку. Проаналізовано національні та регіональні аспекти формування людських ресурсів та забезпечення умов якісного людського розвитку. Показано основні інституційні фактори й можливості забезпечення ефективності людського розвитку та вирівнювання його нерівномірності за регіонами України. Запропоновано використання для оцінювання ефективності управлінської діяльності на державному та регіональному рівнях інформації щодо наявності прогалів і розривів рівнів людського розвитку на національному рівні та за регіонами.

на макро- і мезоуровнях, определены стратегические направления выравнивания диспропорций человеческого развития путем институциональной модернизации. Неравенство является одной из актуальных глобальных проблем, которая сохраняет свою актуальность как на макроэкономическом, так и на региональном уровнях. Все формы неравенства влияют на формирование различий в человеческом развитии. Проанализированы национальные и региональные аспекты формирования человеческих ресурсов и обеспечения условий качественного человеческого развития. Показаны основные институциональные факторы и возможности обеспечения эффективности человеческого развития и выравнивания его неравномерности по регионам Украины. Предложено использование для оценки эффективности управленческой деятельности на государственном и региональном уровнях информации о наличии пробелов и разрывов уровней человеческого развития на национальном уровне и по регионам.

Ключевые слова: неравенство, человеческие ресурсы, неравенство человеческого развития, компаративный анализ, региональные различия, государственная политика.

For each state the preservation of human potential and the formation of conditions for its quality development is one of the priority areas of socio-economic policy. The purpose of the article is to analyze the causes and consequences of inequality in human development at macro and meso levels and to determine strategic directions for equalizing imbalances in human development through institutional modernization. Inequality is one of the pressing global problems, which remains relevant both at the macroeconomic and regional levels. Modern inequality is precisely manifested in the fact that there are disproportions in the possibilities of developing people's abilities and realizing their potential. All forms of inequality have a common effect on the formation of disagreements in human development. The international comparative analysis using the indices of quality of human development gives an idea of the macroeconomic state of the problem under study. Forming an understanding of regional differences requires the use of other methodologies. The methodology for monitoring regional human development in Ukraine allows rating regions to develop human potential. Monitoring of human development indicators by region makes it possible to identify the weakest and most problematic aspects of national development, highlight development priorities by identifying the high potential of individual factors and localization places, and develop a policy to align national development using the potential of territories. The article proposes to decompose the regional human development index in horizontal and vertical sections, which makes it possible to identify the strengths and weaknesses of the regions according to their individual components. In order to more effectively ensure the uniformity of human development, it is necessary to introduce the use of information on the presence of gaps and gaps in the levels of human development at the national and regional levels to assess the effectiveness of managerial activities at the state and regional levels. Separately, it is necessary to develop for the regions of Ukraine with a low level of human development typical measures for pulling their level to the national average.

Key words: inequality, human resources, inequality of human development, comparative analysis, regional differences, state policy.

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних напрямів соціально-економічної політики кожної держави, яка прагне завоювати в сучасному глобальному просторі стійкі конкурентні позиції, є збереження людського потенціалу та формування умов його якісного розвитку. Однією з головних перешкод забезпечення якісного розвитку людського потенціалу України є відсутність у системі державного та регіонального управління фундаментальних інституційних підвалин

людського розвитку, людиноцентричності, тобто системної спрямованості соціально-економічної політики на потреби та інтереси людини. Крім того, складнощі сучасного етапу соціально-економічного розвитку країни й, відповідно, людського розвитку пов'язані зі складною економічною кон'юнктурою та низкою накопичених проблем, що пов'язані як із глобальним характером сучасного розвитку, так і з трансформаційними процесами в Україні.

До складнощів сучасного етапу розвитку слід віднести безробіття, зростання бідності серед населення, зокрема серед його працюючої частки, соціальну дезінтеграцію, руйнування соціальних цінностей, тінізацію відносин у всіх сферах економіки, корупцію тощо. Серед гостроактуальних проблем сучасного етапу розвитку особливе місце посідає проблема нерівності. Вона є актуальною як для української економіки, так і для економічно розвинених країн світу. Нерівність є багатомірним соціально-економічним явищем і має різноманітні форми прояву в суспільних відносинах, але, на наш погляд, найбільш болючі наслідки має саме нерівність людського розвитку.

Всі ці та безліч інших проблем негативно впливають на стан та майбутній розвиток людського потенціалу, тому їх вирішення має бути покладено в основу як стратегії регіонального розвитку, тобто визначення пріоритетних напрямів державної регіональної політики, так і стратегії соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти людського розвитку, використання людських ресурсів в ефективному функціонуванні соціально-економічних систем досліджуються такими вітчизняними вченими, як О. Амосов, О. Амоша, З. Варналій, Д. Богиня, А. Гриценко, М. Долішній, М. Кім, А. Колот, Е. Лібанова, Н. Лук'янченко, С. Тютюнникова, Л. Федулова. Проблема та перспективам формування та реалізації державної політики у сфері людського розвитку присвячено дослідження багатьох науковців. Так, Я. Жаліло [1], розмірковуючи про особливості політики регіонального розвитку, визначає серед основних її засад інклюзивність, системність, компліментарність та інституційну забезпеченість. Автори монографії «Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект» [2] аналізують нерівність людського розвитку регіонів України в соціальній площині та визначають заходи соціальної політики, що сприятимуть вирівнюванню розвитку людських ресурсів регіонів. В роботі С. Іванова [3] запропоновано формування окремого напрямку регіональної політики, а саме політики розвитку людського капіталу, основою якої є кадрове забезпечення потреб економічної системи. О. Макарова та О. Хмелевська [4] пропонують авторський підхід до типологізації регіонів за рівнем людського розвитку, що дасть змогу зробити місцеві стратегії розвитку людського потенціалу більш дієвими. С. Сардак та Д. Суханова [5], розглядаючи проблему безпеки людського розвитку, визначають її основні складові частини, а саме безпеку освітньо-культурного розвитку, гармонізацію кількості людських ресурсів, подолання асиметрії якості життя людей та деструктивного впливу техногенного фактору. Однак багатогранність та невичерпність

зазначеної проблематики залишає широке поле для подальших наукових досліджень актуальних аспектів управління людським розвитком на рівні окремих країн та регіональному рівні з використанням міжнародного досвіду.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз причин та наслідків нерівності людського розвитку на макро- та мезорівнях, визначення стратегічних напрямів вирівнювання диспропорцій людського розвитку шляхом інституційної модернізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінювання якості розвитку людських ресурсів та ефективності їх застосування в економічному розвитку є одним з найактуальніших напрямів сучасних економічних досліджень. Завдяки таким дослідженням зрозумілими стають не тільки розриви в рівнях людського розвитку різних мезо- та макросуб'єктів, але й причини їх формування та можливі шляхи їх мінімізації. Найбільш поширеною та загальновідомою методикою вимірювання людського розвитку на макроекономічному рівні є Методика розрахунку індексу людського розвитку. Індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI; раніше – Індекс розвитку людського потенціалу) належить до найбільш відомих показників якості людських ресурсів країни. Цей індекс розроблено та активно використовується ООН в рамках Доповідей про людський розвиток і розраховується щорічно від 1990 року для більш ніж 180 країн світу [6]. Індекс визначається експертами ООН спільно з групою незалежних міжнародних дослідників, що використовують разом з аналітичними розробками, статистичні дані різних міжнародних організацій. ІЛР вимірює досягнення країни за трьома основними напрямками, для яких розраховуються власні індекси, такими як довголіття, вимірюване на основі очікуваної тривалості життя при народженні (за мінімальне значення приймається 25 років, за максимальне – 85 років); рівень освіти, вимірюваний рівнем грамотності дорослого населення країни (від 0% до 100%) та сукупним валовим коефіцієнтом охоплення освітою; рівень життя, вимірюваний розміром ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності у доларах США (від 100 дол. до 40 тис. дол.) [6]. Побудова рейтингів країн за ІЛР дає змогу оцінювати прогрес у реалізації стратегій і програм розвитку задля забезпечення якісного життя населення й визначати напрями підвищення ефективності заходів державного впливу на розвиток суспільства. Деякі країни під час розрахунку ІЛР використовують власні розробки. Так, у Польщі з 2012 року під час розрахунку ІЛР використовується метод розрахунку показника здоров'я, який, крім рівня медичного обслуговування, включає вплив образу життя та навколишнього середовища на стан здоров'я громадян [5].

У 2010 році експертами ПРООН були запропоновані нові підходи до методики розрахунку

людського розвитку, такі як побудова ІЛР з урахуванням масштабів нерівності, розрахунок індексу гендерної рівності та індексу багатомірної бідності. Слід зазначити, що нерівність є однією з актуальніших глобальних проблем, яка зберігає свою актуальність як на макроекономічному, так і на мезоекономічному (регіональному) рівнях. Так, фахівці ПРООН наголошують на тому, що під час підготовки Звіту про людський розвиток за 2019 рік основним завданням було надання вичерпної картини багатьох форм нерівності, які притаманні ХХІ століттю, з урахуванням нерівності в галузі охорони здоров'я, освіти, технологій тощо [7]. Як відзначають автори Доповіді, сьогодні змінюється набір навичок і здібностей, необхідних людям для того, щоби бути конкурентоспроможними в найближчому майбутньому. Нерівність проявляється саме в тому, що існують диспропорції можливостей їх розвитку. З'являються нові розриви, розриви в доступності вищої освіти та доступу до високошвидкісних каналів передачі інформації, що є життєво необхідними для успішної конкуренції в умовах економіки, заснованої на знаннях. Нерівність у людському розвитку має глибокий характер і визначає перспективи людей у майбутньому [8]. Слід погодитися з позицією фахівців ПРООН про те, що всі форми нерівності мають загальний вплив на формування розбіжностей у розвитку людей, тобто нерівності людського розвитку.

Розглянемо результати людського розвитку у країнах світу, що представлено в останньому звіті ПРООН [8]. Першу позицію в рейтингу вже декілька років поспіль займає Норвегія з показником ІЛР 0,954. В першу десятку входять Швейцарія, Австралія, Ірландія, Німеччина, Ісландія, Гонконг, Швеція, Сінгапур, Нідерланди, а аутсайдерами в останньому звіті названо, як і в попередні роки, такі країни, як Бурунді, Чад, Південний Судан, Центрально-Африканська Республіка, Нігер. Серед постсоціалістичних країн до переліку країн з дуже високим рівнем людського розвитку потрапили Словенія (24), Чехія (26), Польща (32), Словаччина (36), Угорщина (43), Хорватія (46), Чорногорія (52), а серед країн пострадянського простору – Литва (34), Латвія (39), Росія (49), Білорусь (50), Казахстан (50). Україна посідає 88 місце з показником індексу 0,750, поступаючись Азербайджану, що займає попередню сходинку (87). За останні роки Україна знизилася свої позиції за індексом людського розвитку. Так, у 2015 році вона займала 81 сходинку зі значенням індексу 0,747. За останні роки за індексом Україні вдалося наростити лише 0,004, що набагато менше, ніж прогрес інших країн за цей термін. Інші країни пострадянського табору займають такі позиції: випереджають Україну Білорусь (53), Казахстан (58), Грузія (70), Азербайджан (80), Вірменія (83), а ще гірші

позиції з точки зору людського розвитку демонструють Узбекистан (105), Туркменістан (108), Молдова (112), Киргизстан (122).

Слід зазначити, що нерівність людського розвитку характерна не тільки для різних груп країн, адже досить строкатою є картина всередині окремих груп, навіть серед економічно розвинених країн існують значні відмінності ІЛР. Значний рівень нерівності, зокрема в показниках людського розвитку, притаманний для країн Європейського Союзу. Така різниця пов'язана з різними рівнями економічного розвитку країн, що приєднувалися до ЄС на різних етапах. Наприклад, у Польщі частка бідного населення становить 6,7%, у Греції – 36%, у Португалії – 27%, в Іспанії – 29% [9, с. 52].

Не менш значимим показником умов людського розвитку є новий показник, що був нещодавно презентований на Всесвітньому економічному форумі в Давосі, а саме індекс інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index, IDI). Згідно з індексом інклюзивного розвитку формується рейтинг країн (в обстежені беруть участь 103 країни) за щорічною оцінкою економічної ефективності та ступеня включення громадян у суспільне життя [10]. Методика розрахунку індексу інклюзивного розвитку базується на 12 показниках, які групуються по таких групах:

1) зростання й розвиток (ВВП на душу населення (долари США у величинах 2010 року); продуктивність праці, тобто ВВП на одного працівника (долари США); очікувана тривалість здорового життя (роки); зайнятість населення (відсотки));

2) інклюзивність (коефіцієнт розшарування суспільства за доходами (від 0 до 100); рівень бідності (відсотки); коефіцієнт розшарування суспільства за розподілом багатства (від 0 до 100); медіанний дохід (долари США));

3) наступність поколінь та стійкість розвитку (скориговані чисті заощадження (відсотки від ВНД); парникова інтенсивність ВВП (кілограми викидів CO₂ на долар); державний борг (відсотки від ВВП); коефіцієнт демографічного навантаження (відсотки)).

З усіх цих показників складаються групові індекси, а потім розраховується їх середнє арифметичне значення. Індекс інклюзивного розвитку розраховується окремо для розвинених країн та країн, що розвиваються. У 2018 році в рейтингу розвинених країн лідери з інклюзивності майже такі, як і по ВВП, за незначним винятком [10; 11]. Так, серед розвинених країн як по ВВП на душу населення, так і за індексом інклюзивного розвитку в лідерах Норвегія, Люксембург і Швейцарія. Слід ще раз наголосити, що Норвегія і Швейцарія є також лідерами серед країн за індексом людського розвитку, що ще раз підкреслює тісний кореляційний зв'язок між двома показниками. Однак Ісландія, яка за ВВП займає 12 позицію, вирвалася на друге місце за

інклюзивністю. Водночас США опинились лише на 23 місці з 30 серед розвинених країн. Такий результат пояснюється короткою тривалістю життя, високою бідністю та одночасно високим ступенем нерівності (86 зі 100 за розподілом багатства), а також розміром державного боргу [10]. Серед країн, що розвиваються, також є несподівані лідери. Наприклад, Азербайджан (26 за ВВП) виявився на третьому місці. Перші рядки в обох випадках залишилися за європейськими країнами, такими як Литва, Угорщина та Латвія. Україна в цьому рейтингу посідає 49 місце, значно поступаючись усім пострадянським країнам, за винятком Киргизстану та Таджикистану. Згідно з дослідженням інклюзивність економічного розвитку в Україні за останні 5 років знизилась на 6,8% [10].

Міжнародний компаративний аналіз дає уявлення стосовно макроекономічного стану досліджуваної проблеми, однак для формування уявлення щодо регіональних відмінностей всередині країни слід використовувати інші показники. Сучасний етап розвитку характеризується стрімкими змінами, що виникають під впливом глобальних трансформацій та модифікацій факторів розвитку, тому йому притаманні мінливість, динамічність, невизначеність, багатовекторність, які породжені одночасним впливом глобальних процесів, постіндустріальних тенденцій та суперечностей регіонального розвитку. Врахування цих особливостей під час розроблення національних і регіональних стратегій розвитку, ефективне їх програмне забезпечення, виваженість управлінських заходів створюють продуктивні передумови людського розвитку. Регіональні методики вимірювання людського розвитку мають величезний практичний сенс не лише для координації розвитку окремих регіонів та управління ним, що має неабияке значення в умовах децентралізації повноважень керуючих органів, але й для прямого застосування під час розроблення загальнонаціональної стратегії розвитку, що дає змогу уникати диспропорцій у розвитку окремих територій. Моніторинг індикаторів людського розвитку за регіонами дає змогу виявляти найбільш слабкі та проблемні аспекти національного розвитку, виокремлювати пріоритети розвитку за рахунок виявлення високого потенціалу окремих факторів і місць локалізації, розробляти політику вирівнювання національного розвитку з використанням потенційних можливостей окремих територій.

Індикативне управління розвитком дає змогу проводити більш точну діагностику в регіональному розрізі, що суттєво підвищує результативність та ефективність управління. Засадами індикативного управління національним і регіональним розвитком, на нашу думку, мають бути розроблення нових індикаторів, врахування яких в процесі управління людським розвитком забезпечить

зростання його ефективності й спрямованості на національні цілі (сталий інклюзивний розвиток, національна безпека, добробут населення тощо); використання спроможності суспільної взаємодії (використання суспільного потенціалу в процесах управління регіональним і національним розвитком); актуалізація вихідних умов людського розвитку (забезпечення безпеки життєдіяльності на основі розроблення національної шкали ризиків, забезпечення зростання й використання людського потенціалу регіонів).

Цікавим є досвід Індії, в якій ІРЛ розраховується окремо за статтю, різними кастами та регіонами. Оригінальна методологія отримала назву «Радар Розвитку» («Development Radar»), за нею з 2001 року відстежується просторова динаміка регіонального людського розвитку в Індії за допомогою «пелюсткової» діаграми, що складається з 8 субіндексів. В Монголії ІЛР окремо розраховується для сільського та міського населення, для населення крупних місць та невеличких провінцій. В Киргизії використовується нестандартний метод розрахунку ІЛР для різних за ландшафтом територій, що визначає загальні риси розвитку окремих територій без зв'язку з адміністративним поділом країни [5].

Звернемося до аналізу регіональних відмінностей людського розвитку в Україні. Фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України разом з Державною службою статистики України була розроблена й запроваджена в статистичний обіг Методика моніторингу регіонального людського розвитку України [12]. Методика спирається на ідеї та принципи ПРООН, але має національні особливості. Вона передбачає більш повне врахування багатаспектності людського розвитку, охоплюючи соціальне та природне середовище, фінансування відповідних напрямів соціально-економічної політики, більш детальну характеристику рівня життя, умов проживання, стану та охорони здоров'я населення. Методика дає змогу проводити рейтингування регіонів за індексом розвитку людського потенціалу, який у сучасних умовах стає найважливішим індикатором розвитку як окремих регіонів, так і національного економічного розвитку. Серед наявних в Україні методик саме ця надає найбільші можливості для дослідження руху показників людського розвитку. В ній 33 показники групуються за 6 блоками, такими як «Відтворення населення», «Соціальне середовище», «Комфортне життя», «Добробут», «Гідна праця», «Освіта», які повністю відображають умови розвитку людського потенціалу. Інтегральний регіональний індекс людського розвитку (ІРІЛР) розраховується на основі статистико-математичного перетворення індикаторів як суми субіндексів за 6 блоками за формулою [12, с. 15]:

$$I_r = \sum_{i=1}^6 I_{ri}, \quad (1)$$

де I_{r1} – індекс відтворення населення; I_{r2} – індекс соціального середовища; I_{r3} – індекс комфортного життя; I_{r4} – індекс добробуту; I_{r5} – індекс гідної праці; I_{r6} – індекс освіти.

Рейтингування регіонів за значенням індексу регіонального людського розвитку дає змогу проводити аналіз динаміки регіональних змін. На нашу думку, важливими перевагами застосування цієї методики в контексті вимірювання потенціалу людського розвитку регіонів є поєднання тенденцій людського розвитку з якісними характеристиками життєдіяльності населення в тісному зв'язку з економічним потенціалом розвитку регіонів. Індекс регіонального людського розвитку передбачає вимірювання та дослідження динаміки важливих компонентів, що спрямовані на забезпечення якості людського потенціалу, що є, на нашу думку, важливішим аспектом формування регіонального потенціалу економічного зростання.

Потенціал економічного зростання на регіональному рівні формується за рахунок якісної (освіта) та кількісної (відтворення населення) динаміки людських ресурсів і створення гідних умов життєдіяльності населення. Проаналізуємо динаміку показників регіонального розвитку та виділимо регіони-лідери та регіони-аутсайтери. До недавнього часу Харківська область упевнено лідирувала серед інших регіонів за інтегральним показником людського розвитку, але за останні два роки вона почала втрачати свої позиції. За результатами підрахунку індексу за 2017 рік перше місце серед регіонів посідає Чернівецька область, а останнє – Кіровоградська.

Зазначимо, що пряма кореляція між показниками людського розвитку та економічними результатами є можливою лише тоді, коли існують не тільки умови створення людського потенціалу, але й умови його ефективної реалізації. Для наочності порівнюємо дані за індексом ІРЛР з даними щодо регіонального валового продукту в підрахунку на одну особу. Так, за результатами 2017 року найбільші показники РВП на душу населення мають Полтавська, Дніпропетровська та Київська області, а за індексом ІРЛР лідерами є Чернівецька, Івано-Франківська, Львівська області. Це свідчить про низьку кореляцію сучасного економічного розвитку в Україні з показниками людського розвитку, хоча явно можна простежити зворотну залежність, адже низькі показники РВП на душу населення відносно співпадають з низьким рівнем людського розвитку. Хоча й тут є винятки. Так, Закарпатська область посідає в рейтингу 22 регіонів 5 місце за ІРЛР, а за РВП на душу населення – передостаннє [13].

Велике значення для вироблення концептуальних підходів до управління регіональним люд-

ським розвитком та розроблення на цій основі його програмного забезпечення має декомпозиція індексу регіонального людського розвитку, яку ми пропонуємо проводити в горизонтальному та вертикальному розрізі [14]. Регіональні складові частини людського розвитку дають змогу виявити сильні та слабкі місця регіонів за окремими складовими частинами. Розраховані значення субіндексів регіонального людського розвитку за 6 блоками показників у 2017 році дають можливість більш ретельно відстежити динаміку регіональних змін за важливими показниками якості життєдіяльності населення регіону та його можливостями розвитку, які, на нашу думку, утворюють підґрунтя стійкого економічного розвитку. Структурний аналіз складових частин ІРЛР також дає можливість виявити слабкі та сильні сторони розвитку кожного окремого регіону; визначити регіональні передумови зміни рейтингу за 22 областями України; обґрунтувати важливі напрями державного забезпечення пріоритетного розвитку конкурентних переваг регіонів. Важливе місце в аналізі також посідає висвітлення взаємозв'язку впливу субіндексів на динаміку регіонального розвитку.

В кожному блоці показників на цій основі можна виокремити національних лідерів та аутсайдерів за окремим напрямом людського розвитку. Найкращі показники відтворення населення у Полтавської, Київської, Волинської областей, а найбільш скрутне становище за цим показником у Кіровоградській області. Харківська область багато в чому втратила свої позиції лідера через низькі показники відтворення населення (19 місце). Найкраще соціальне середовище у 2017 році забезпечили Львівська, Тернопільська та Івано-Франківська області. Це може бути важливим індикатором державного управління щодо забезпечення соціальної згуртованості населення на основі використання прогресивних практик, що притаманні регіонам-лідерам, їх поширення на ті регіони, в яких соціальне середовище є менш сприятливим.

За індексом комфортного життя протягом тривалого часу суттєво випереджає всі інші регіони Закарпатський. За цих умов доцільними вважаємо дослідження практики місцевих органів влади у забезпеченні умов комфортного життя й використання цих результатів в практиці управління іншими регіонами. Хоча проведений аналіз свідчить про найнижчий показник комфортного життя з усіх регіонів у Запорізького, він за рахунок інших досить високих показників посідає 10 місце серед регіонів за інтегральним індексом людського розвитку. За показниками добробуту населення лідерами є Чернівецька, Миколаївська та Запорізька області.

Найкращі умови праці серед регіонів України забезпечили Закарпатська, Київська й Харківська області, що може не лише слугувати взірцем для

інших регіонів, але й виконувати завдання забезпечення зростання національної продуктивності у цих регіонах та в країні загалом.

За індексом освіти лідером серед регіонів вже тривалий час є Харківська область. Високий індекс освіти мають також Дніпропетровська та Полтавська області. Перші позиції Харківського регіону за індексом освіти пояснюються перш за все високим науковим потенціалом, концентрацією великої кількості ЗВО в регіоні. Саме освіта, на нашу думку, є однією з головних складових частин людського розвитку, що також забезпечує зростання економічного потенціалу й добробуту населення. Це обґрунтовується також тим, що серед десяти регіонів, що займають передові позиції за показником освіченості регіонального соціуму, всі, за винятком Чернівецької області (21 позиція за індексом освіти), перебувають на верхніх сходинках рейтингу регіонів за інтегральним індексом людського розвитку. Слід також звернути увагу на те, що ті регіони, які мають високі освітні показники, мають більш високі показники добробуту, що ще раз доводить тісні кореляційні зв'язки рівнів освіти та доходів.

Таким чином, вертикально-горизонтальний аналіз ІРІЛР дає змогу вирішити низку взаємопов'язаних питань, а саме здійснювати комплексну оцінку регіонального людського розвитку, виявляти причини нерівності регіонального людського розвитку та розробляти відповідні заходи щодо мінімізації таких розривів, спрямовувати регіональний потенціал на забезпечення й збереження соціально-економічних результатів, а також виявляти пріоритети державного регулювання на національному й регіональному рівнях. Велике значення для виявлення пріоритетів державного регулювання має декомпозиція комплексного індексу на окремі складові частини, що дає змогу виявляти драйвера й загрози регіонального та національного розвитку, позначати пріоритетні напрями впливу державних і місцевих органів влади на формування умов життєдіяльності та розвитку населення, виявляти латентні загрози та своєчасно вживати запобіжних заходів, спрямовувати розвиток на забезпечення точок зростання тощо. Таким чином, використання індексу регіонального людського розвитку, декомпозиція його на окремі складові частини з урахуванням динаміки їх співвідношення у часі та просторі надає комплексно-релевантне інформаційне забезпечення прийняття державних рішень стратегічного характеру щодо інституційних факторів забезпечення людського розвитку.

Сутність вертикально-горизонтального аналізу людського розвитку регіонів України за допомогою ІРІЛР полягає, по-перше, у з'ясуванні того, яку роль відіграє кожен з регіонів України у формуванні окремого аспекту людського розвитку (вертикальний

аналіз); по-друге, у виявленні змін структури ІРІЛР за всіма аспектами людського розвитку по окремих регіонах одночасно за досліджуваний відрізок часу (горизонтальний аналіз). На наш погляд, такий аналіз дає можливість суттєво поліпшити інформаційну базу прийняття управлінських рішень як на рівні регіональних органів влади, так і на загальнонаціональному рівні. Регіональне державне управління враховує потенціал кожного регіону, його територіальні, етнічні, ресурсні характеристики, особливості його людського потенціалу, що дає можливість вживати необхідних заходів своєчасно. Економічну нерівність регіонів слід розглядати не лише як об'єктивний наслідок розходження в умовах життя та рівні доходів, пов'язаних з нерівномірністю концентрації виробничих сил, але й як зв'язок з новими факторами, що визначають розвиток у ХХІ столітті, перш за все, з людськими ресурсами. Підтягування економічних показників окремих регіонів також може відбуватися за рахунок потенціалу більш конкурентоспроможних регіонів і національних резервів. Включення в економічний обіг резервних ресурсів, що є доступними на рівні окремих регіонів, створить суттєвий потенціал нарощування темпів економічного зростання. Таке вирівнювання має орієнтуватись на загальнонаціональний вклад окремих параметрів розвитку регіонів. Політика вирівнювання регіонального розвитку типова для країн ЄС, у яких така необхідність обумовлена також потребою зниження ризиків соціально-економічної нестабільності в умовах поляризації простору. В Україні системність проблем регіонального розвитку потребує інтегральних зусиль на макроекономічному рівні.

Національний економічний розвиток є сукупністю результатів розвитку всіх регіонів, тому він орієнтований на спрямування регіонального потенціалу на зростання та ефективне застосування у вирішенні як загальнонаціональних проблем, так і проблем розвитку окремих територій. Національна управлінська модель, на нашу думку, має включати засоби вирівнювання територіального розвитку, забезпечуючи підтягування окремих галузей і регіонів за рахунок їх потенціальних можливостей з використанням моделі розширення просторової взаємодії як на рівні господарюючих суб'єктів, так і на рівні місцевих органів влади.

Висновки з проведеного дослідження. Людський потенціал є дієвим інструментом управління державною та регіональною соціально-економічною політикою, тому такого значення набувають його кількісно-якісні ознаки, що мають вплив на формування контингенту робочої сили певної території. Розвиток людських ресурсів стає важливим інструментом оціночної та прогностичної характеристики процесів, що відбуваються в країні та регіонах. Управління розвитком людського потенціалу регіону має здійснюватися відповідно до концепції

та політики, що реалізується в цій сфері державою. Задля більш ефективного забезпечення рівномірності людського розвитку необхідно запровадити використання для оцінювання ефективності управлінської діяльності на державному та регіональному рівнях інформації щодо наявності прогалів і розривів рівнів людського розвитку на національному рівні та за регіонами. Також під час формування Концепції державної регіональної політики України необхідною є пріоритетна підтримка державними органами влади людського розвитку. На цій основі необхідно розробляти та реалізовувати регіональні програми управління врахування в колі пріоритетних напрямів формування та реалізацію людського потенціалу регіону з урахуванням його переваг та недоліків на основі постійного моніторингу й контролю всієї сукупності показників людського потенціалу регіонів.

Вважаємо за необхідне провести імплементацію в систему державного регіонального управління регіонами України Цілей розвитку тисячоліття та Цілей людського розвитку з необхідними індикаторами для перевірки стану й можливостей досягнення. Гармонізацію процесу людського розвитку можна також забезпечити шляхом зниження загроз життю та здоров'ю населення України, підвищення рівня життя населення, забезпечення якості та доступності освіти тощо, що має бути віддзеркалено у відповідних інституційних механізмах на державному та регіональному рівнях. Окремо слід розробити для регіонів України з низьким рівнем людського розвитку типові заходи щодо підтягування їх рівня до середньо національного.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Жалило Я. О принципах современной политики регионального развития. *Зеркало недели*. 2018. № 24–25. URL: <https://zn.ua/macrolevel/o-principah-sovremennoy-politiki-regionalnogo-razvitiya-287415.html> (дата звернення: 10.04.2020).
2. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект : колективна монографія / за ред. Е. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2015. 356 с.
3. Иванов С. Формирование региональной политики развития человеческого капитала в условиях многофакторных вызовов и рисков. *Экономика и управление*. 2019. № 2. С. 28–37.
4. Макарова О., Хмелевська О. Типологізація регіонального людського розвитку: проблеми та перспективи використання. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3. С. 112–125.
5. Сардак С., Суханова Д. Теоретико-прикладні аспекти безпеки людського розвитку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 5 (16). С. 203–209.
6. Human Development Indices and Indicators 2018 Statistical Update. URL: <http://www.hdr.undp.org/sites/>

[default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf](http://www.hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf) (дата звернення: 10.04.2020).

7. Towards HDR 2019 / United Nations Development Programme Human Development Reports. URL: <http://www.hdr.undp.org/en/towards-hdr-2019> (дата звернення: 10.04.2020).

8. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century / United Nations Development Programme. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> (дата звернення: 10.04.2020).

9. Носа А. Економічна нерівність у країнах Європейського Союзу та її вплив на місце ЄС у світовому економічному середовищі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 13(2). С. 51–55.

10. The Inclusive Development Index 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf (accessed: 10 April 2020).

11. GDP based on purchasing-power-parity (PPP) per capita. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD> (дата звернення: 10.04.2020).

12. Методика вимірювання людського розвитку / Національна академія наук України; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи; Державна служба статистики України. Київ, 2012. 51 с.

13. Регіональний людський розвиток : статистичний бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 73 с.

14. Бервено О. Якість життя як фактор національного економічного розвитку: концептуальні основи формування та управління : монографія. Харків : Точка, 2015. 470 с.

15. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.04.2020).

REFERENCES:

1. Zhalilo Ya. (2018). O printsipah sovremennoy politiki regionalnogo razvitiya [About principles of modern policy of regional development]. *The mirror of the week*, 24–25. Available at: https://zn.ua/macrolevel/o-principah-sovremennoy-politiki-regionalnogo-razvitiya-287415_.html (accessed 10 April 2020).
2. Libanova E. (ed.) (2015) *Liudskyi rozvytok v Ukraini. Modernizatsiia sotsialnoi polityky: rehionalnyi aspekt: kolektivna monohrafiia*. [Human development in Ukraine. Social Policy Modernization: A Regional Aspect (Collective Monograph)]. Kyiv : M.V. Ptukhy Institute of Demography and Social Research of NAS of Ukraine. (in Ukrainian)
3. Ivanov S. (2019). Formirovanie regionalnoy politiki razvitiya chelovecheskogo kapitala v usloviyah mnogofaktornykh vyizovov i riskov. [Formation of a regional policy for the development of human capital in the face of multifactorial challenges and risks]. *Economics and Management*, no. 2, pp. 28–37.
4. Makarova O., Khmelevska O. (2015). Typologizatsiia rehionalnogo liudskoho rozvytku: problemy ta perspektyvy vykorystannia [Typologization of regional human development: problems and perspectives of use]. *Demography and the social economy*, no. 3, pp. 112–125.

5. Sardak S., Suhanova D. (2018). Teoretiko-prikladnyie aspektyi bezopasnosti chelovecheskogo razvitiya [Theoretical and applied aspects of human development security]. *Eastern Europe: economy, business and management*, no. 5(16), pp. 203–209.
6. Human Development Indices and Indicators 2018 Statistical Update. Available at: http://www.hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf (accessed 10 April 2020).
7. Towards HDR 2019 / United Nations Development Programme Human Development Reports. Available at: <http://www.hdr.undp.org/en/towards-hdr-2019> (accessed 10 April 2020).
8. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. Available at: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> (accessed 10 April 2020).
9. Nosa A. (2017). Ekonomichna nerivnist u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu ta yii vplyv na mistse YeS u svitovomu ekonomichnomu seredovyschi. [Economic inequality in the countries of the European Union and its impact on the EU's place in the world economic environment]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, no. 13(2), pp. 51–55.
10. The Inclusive Development Index 2018. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf (accessed 10 April 2020).
11. GDP based on purchasing-power-parity (PPP) per capita. The World Bank. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD> (accessed 10 April 2020).
12. Metodyka vymiriuvannia liudskoho rozvytku. (2012). [Methods of measuring human development]. Kyiv: M.V. Ptukhy Institute of Demography and Social Research; National Academy of Sciences of Ukraine; Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine; State Statistics Service of Ukraine. (in Ukrainian)
13. Rehionalnyi liudskyy rozvytok. (2018). [Regional human development]. Statistical bulletin. Kyiv : State Statistics Service of Ukraine. (in Ukrainian)
14. Berveno O. (2015). Yakist zhyttia yak faktor natsionalnoho ekonomichnoho rozvytku: kontseptualni osnovy formuvannia ta upravlinnia: monohrafiia. [Quality of life as a factor of national economic development: conceptual foundations of formation and management: monograph]. Kharkiv : Tochka. (in Ukrainian)
15. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (accessed 10 April 2020).